DOI: 10.7816/idil-01-02-08

İRAN VE İRAN AZERBAYCANI SÜTUNLU SALONLARI VE APADANALARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Hatice DEĞİRMENCİOĞLU [1]

ÖZET

Mimaride sütun kullanımı Neolitik dönemden itibaren başlayan ve zaman içerisinde gelişme göstererek günümüze kadar da devam eden bir gelenektir. Çalışmada prototiplerine ilk kez İran coğrafyasında rastlanmış olan sütunlu salonlara, salonların mimari özelliklerine, iç dekorasyon öğelerine ve zaman içerisinde gelişmiş örneklerine değinilmiştir. Bu bağlamda sütunlu bir mimari örneği olarak karşımıza çıkan salonların ve apadanaların İran coğrafyasında öncül ve çağdaş tiplerinin gelişimi, planı ve analojik açıdan karşılaştırılması, bölgesel etkilenmelerin araştırılması ve farklılıkların ortaya konulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: sütun, salon, apadana, İran.

[1] h_degirmencioglu@hotmail.com, Bu makale, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü'nde Hatice Değirmencioğlu tarafından hazırlanmış olan Hypostylos Yapı Geleneği ve Apadana İlişkisi başlıklı Yüksek Lisans Tezi çerçevesinde üretilmiştir.

AN EVALUATION ON COLUMNED HALLS AND APADANAS OF IRAN AND IRANIAN AZERBAIJAN

ABSTRACT

Usage of columns in architecture is a tradition that started since the Neolithic period and continues until today by developing in time. In this study, columned halls of which prototypes were first discovered in the geography of Iran, architectural features of the halls, interior decoration elements and examples of the halls that were developed in time have been mentioned. In this respect, development, plan and comparison in analogical perspective of premise and contemporaneous types of the halls and apadanas in the region of Iran -that we know as a hypostyle architectural example-, searching regional influences and differences were aimed to reveal.

Key Words: column, hall, apadana, Iran.

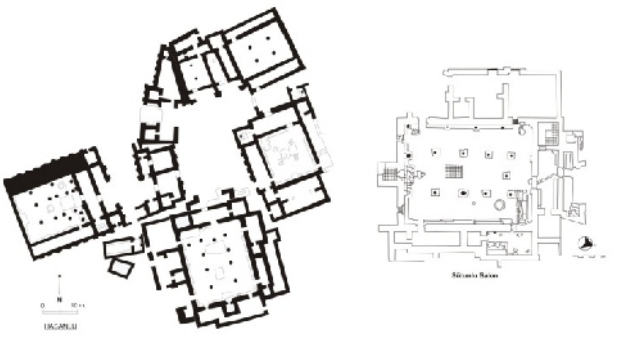
Giriş

Sütunlu yapı tarzı içerisinde sınıflandırılan hypostyl salon bir diğer deyişle sütunlu salon, düz çatısı sütunlarla desteklenmiş bir yapı türüdür. Hypostyl salonda merkezi alanı çevreleyen sütunlar yan koridorlardaki sütunlardan daha yüksek biçimde yapılmıştır. Bu olgu, üst kısımdaki pencereler vasıtasıyla koridorun çatısında, mekânın ışık almasını sağlayan daha küçük sütunların üzerinde yer alan duvarlarda açıklıklar oluşmasına neden olmaktadır (David-David, 2003: 18). Apadana ise; İran kökenli bir kelime olup çok direkli çadır anlamına gelmektedir. Bu terim ilk defa I. Darius'un (M.Ö.522-486) Susa'daki sarayında bulunmuş olan çivi yazılı tabletler üzerinde görülmüştür. Önasya mimarlık tarihinde ise apadana, çatısı sütunlar tarafından taşınan toplantı veya kabul salonu olarak bilinmektedir (Ghadim, 2006: 25).

İran Sütunlu Salonları ve Apadanaları

Sütunlu salonların öncül tiplerine İran coğrafyasında rastlanmıştır. Bu yapıların ilk örneği Hasanlu yerleşiminin I. yapı katında (M.Ö. 1100-800) bulunan ve Yanmış Yapılar (Burned Buildings) olarak geçen mekânlarda görülmüştür. Yanmış Yapılar, önde sütunlu bir giriş (portiko), buradan girilen bir önoda (ante-room) ve bunun arkasında dikdörtgen planlı sütunlu kabul salonundan oluşmaktadır. Sütunlu salonun iki yanında da depo ve çalışma odaları da vardır (Young, 1966: 48; Çilingiroğlu, 1978; 100). IVB yapı katındaki Yanmış Yapılar II, bahsi geçen

mekânlardan oldukça büyüktür. Dikdörtgen planlı yapı kuzey-güney yönünde 43.75x38.75 m. boyutlarındadır. Bu tabakada bulunan sütunlu kabul salonu 25.25x19.00 m. boyutlarında olup yapının büyük bir bölümünü kaplamaktadır. Yapının bu kısmı tek katlıdır. Yanmış Yapılar II'nin çatısı altışarlık iki dizi halinde 12 sütun ile taşınmaktadır. Bu sütunlardan dört tanesi kısa taraflardaki duvarlara yapışıktır. Kapının hemen gerisinde bir adet sütun mevcuttur. Duvarlar boyunca sekiler söz konusudur. Tek başına duran sütunun yanında taş döşeli bir alan, tabana gömülü bir pithos ve bir kanal bulunur. Yapının çatıda açılmış bir delik ve çatıya yakın pencerelerle aydınlatıldığı ve havalandırıldığı önerilmiştir (Young, 1966: 41; Dyson, 1977: 551; Çilingiroğlu, 1978: 100). İki ocaktan salonun ortasında bulunan ve sıvalı kerpiçten yapılmış olan platform şeklindedir. Bir başka platform arka duvara yapışıktır ve buradan içe doğru kademeli şekilde daralan bir kapı geçidiyle kare planlı bir odaya girilir. Sütunlu kabul salonunun uzun tarafları depolar ve mutfak odalarıyla çevrilidir (Çilingiroğlu, 1978: 100).

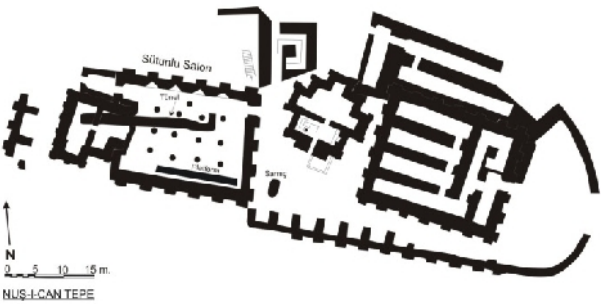
Çizim-1: Hasanlu Mimari Plan ve Sütunlu Salonları

(Liverani, 2011: Res. 7; Çilingiroğlu, 1978: Res. 1)

Sütunlu salon geleneği Kuzeybatı İran'da sürdürmüştür ve Nuş-i Can, Baba Can, Godin Tepe ve Tepe Özbaki gibi yerleşimlerde örnekler tespit edilmiştir.

Nuş-i Can'da 100 x 40 m. lik bir alanda, M.Ö. 8. ve 7. yüzyıllar boyunca (Med dönemi) kullanılmış olan Merkez Tapınak, Eski Batı Binası, Kale ve Sütunlu Salon gibi mekânlar yer almaktadır (Stronach-Roaf, 1978: 1; Tourovets, 2005: 360, Fig.1.). Bahsi geçen mimari kompleks içerisinde Nuş-i Can'da M.Ö. 700'lere ait bir sütunlu salon da ortaya çıkarılmıştır. Sütunlu salon 20.00x15.00 m. lik bir alanı kaplamaktadır. Düz olan çatısı 3 dizi halinde yerleştirilmiş 4 ahşap sütun üzerine dayandırılmıştır (Stronach, 1987: 290). Bu sütunlar 25 cm. ölçülerinde olup her biri

düz zemine yerleştirilmiş ve kerpiç-plaster karışımı dairesel bir kaide ile de kaplanmıştır. Sütunlu salonda herhangi bir taht izine rastlanmamakla birlikte güney duvarına bitişik alçak bir kerpiç platform ortaya çıkarılmıştır (Stronach, 1985: 834-835). Salonun yüksekliği 8 ya da 9 m. ye ulaşmaktadır. Binanın inşaatında kerpiç, kapı lentolarında ise ahşap yoğun kullanılmıştır (Stronach, 1987: 290). Sütunlu salonun mevcut yapısıyla birleşen bir tünel de söz konusudur (Stronach-Roaf, 1978: 9). Bu tünelin, salondan daha erken bir dönemde inşa edildiği ve salonun tamamlanmasından sonra M.Ö. 600-500 yılları arasında yaşanan göçebe iskanından önce kapatıldığı düşünülmektedir (Stronach, 1985: 836-837).

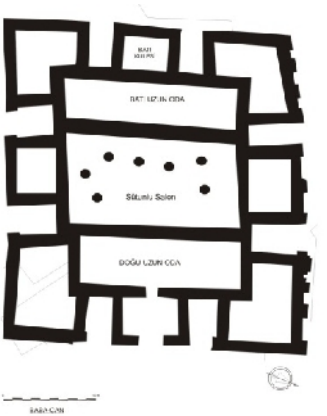

Çizim-2: Nuş-i Can Tepe Mimari Plan ve Sütunlu Salon

(Stronach, 1985: Fig. 1)

Baba Can yerleşiminde yapılan kazı çalışmalarında Demir Çağ II (M.Ö. 1200/1100-800) evresine (Med dönemine) tarihlendirilen I. yapı katında sütunlu salonlar rapor edilmiştir. Ayrıca bu yapıda simetrik bir planlı merkezi bir avlu ya da salon da bulunmaktadır. Merkezi avlu ya da salonun doğusu ve batısı iki uzun dikdörtgen odayla çevrilidir. Binayı oluşturan mekanlardan Batı Uzun Oda 18.60 x 4.40 m, Salon 18.60 x 9.60 m., Doğu Uzun Oda 17.40 x 5.20 m. ölçülerindedir. Binanın toplam ölçüsü 33 x 35 m. dir. Salonun tavanı iki dizi halinde sıralanmış sütunlar yardımıyla taşınmaktadır. Girişteki duvarlarda karşılıklı kerpiç banklar söz konusudur. Buradan bir eşik üzerinden Doğu Uzun Oda'ya girilmektedir. Goff (1969) Merkez Salon'un çatısının bu dönemde yapıldığını baz alarak, bu odanın antecella olarak kullanılmış olabileceğini ve bunun ana kabul salonunun gerisinde yer aldığını belirtmiştir (Goff, 1969: 117). M.Ö. 9. yüzyıla ait olan bu yapıdan daha sonra yapılan kare planlı bir başka yapının, sütunlu salonların Baba Can Tepe'de 8.

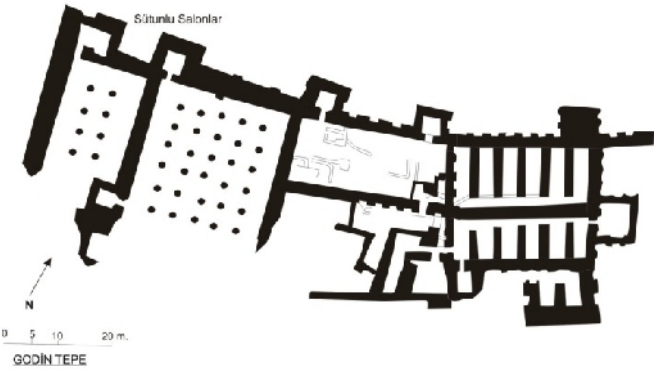
yüzyıl sonu-7. yüzyıl başına kadar kullanıldığının kanıtı olduğu ifade edilmiştir. Kare planlı bu yapı da iki dizi halinde sütunlara sahiptir. 11.50x62.0 m. boyutlarındaki salonun içinde üç tane sütun altlığı bulunmuştur (Çilingiroğlu, 1978: 102).

Çizim-3: Baba-Can Sütunlu Salonun Planı

(Goff, 1969: 118, Çiz. 2)

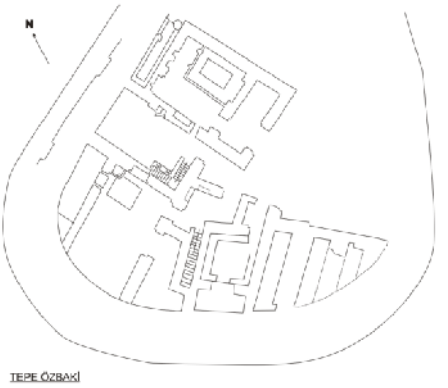
Godin Tepe'nin M.Ö. 6. yüzyılın içlerine dek süren II. evresinde yani Med döneminde iki tane sütunlu salon ortaya çıkarılmıştır (Young, 1972: 185, Çilingiroğlu, 1978: 103). Bu iki yapıdan erkene tarihlenen ilk salon 25x26 m. boyutlarındadır. Salonun çatısı taş levhaların üzerine 5 sıra halindeki 6 sütunla ve güneydoğu köşede bir ekstra sütunla birleştirilmiş 31 sütun ile desteklenmiştir (Young, 1969: 29). Sütun kaideleri arasındaki mesafe ise 4.20 m.dir (Young, 1969: 28). Kuzey duvarı tarafına inşa edilmiş olan bankın batı ucundan 8.20 m. den başlayan ve bankın sıvalı yüzeyin altında olmasından dolayı ikinci kez inşa edilen oldukça özenli yapılmış bir oturak ya da taht ele geçmiştir. Bu taht banktan biraz daha yüksek durmaktadır. Bank ve kanal aynı zamanda tahtın hemen altında ve arkasında uzanmaktadır. Bu oturak salonda düzenlenen seremoniler esnasında önemli bir kişinin (kral/kraliçe/din adamı?) oturduğu yer olarak yorumlanmıştır. Ayrıca tahtın yaklaşık 4.70 m. önünde tuğla ocak bulunmaktadır (Young, 1969: 29). Büyük sütunlu salonun batısındaki diğer salon 15x20 m. boyutlarında bir dikdörtgendir ve içinde iki dizide 8 sütun vardır (Çilingiroğlu, 1978: 103).

Çizim-4: Godin Tepe Mimari Planı ve Sütunlu Salon

(Liverani, 2011: Res. 10b)

Tepe Özbaki'de sütunlu salon Med kalesinde kuşatma duvarı içerisinde çok sayıda büyük oda ile birlikte tespit edilmiştir. Nitekim bu odalardan 5 x 10 m. boyutundaki büyük odanın bir kabul salonu olduğu belirtilmiştir. Ayrıca 4 x 8 m. boyutunda bir yaşam odası, olasılıkla toplantı odası olan, ortasında bir sütun kaidesi ve etrafında banklar bulunan 4 x 5 m. boyutunda bir kare oda, üç depolama odası, bir su kaynağı, bir büyük ana avlu, kalenin kuşatma duvarının dörtte üçü ve komplekstekı en büyük oda olan 11 x 6.8 m. boyutunda çok büyük bir oda da ortaya çıkarılmıştır (Madjidzadeh, 2003: 8). Büyük salonun iç kısmı, derin şekilde gömme kör pencerelerle belirlenmiştir. Ayrıca yer yer duvarlarda ışık ya da aydınlatma amacıyla kullanılan dar dikey açıklıklar bulunmaktadır. Mekânda ele geçen sütunlar ahşap yapımı olup çamur ya da kerpiç tabana yerleştirilmiştir. Ayrıca duvarlarında kavisli ve kare nişler bulunmaktadır (Stronach, 2003: 237).

Çizim-5: Tepe Özbaki Mimari Planı ve Sütunlu Salon

(Madjidzadeh, 2003: 119)

Salon yapılarında iç dekorasyon öğesi olarak bulunan ocaklar muhtemelen dini ritüeller için kullanılmıştır. Kanalların ise; atık suların tahliyesinde ya da mekanda hayvan kurban edilmesi durumunda hayvan kanının akıtılması amacıyla kullanım görmüş olabileceği düşünülebilir.

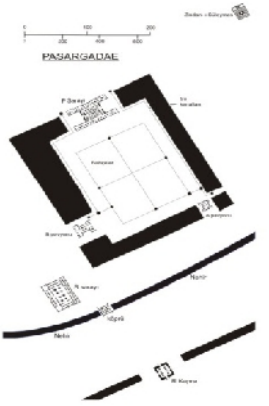
Sütunlu salonların M.Ö. 6. yüzyıldan sonrasına tarihlendirilen gelişmiş örneklerine Akhaemenid dönemde Pasargadae, Persepolis ve Susa yerleşimlerinde rastlanmıştır.

İran'da önemli antik kentlerden biri olan ve Dünya Miras Listesi'nde önemli bir yer teşkil eden Pasargadae'de sütunlu salonlar hafirleri tarafından S ve P Sarayı olarak adlandırılan bölümlerde yer almaktadır. Salonlar gerek sütunları gerek boyutları gerekse de rölyefleriyle göz doldurmaktadır. S sarayı 26.40 x 22.60 m. boyutlarında, dikdörtgen planlı bir salona sahiptir. Salona, iki uzun eksende karşılıklı kapı geçidiyle ve çapraz eksende iki yan kapı geçidiyle girilmektedir. Salonun çatısı, taş kaideleri hala kısmen mevcut olan 2 sıra halinde 4 sütunla desteklenmiştir (http://www.iranica.com/articles/pasargadae, Erişim: 15.02.2011). Salon köşelerinde yer alan iki oda 4 sütunlu giriş ile çevrilidir. Kapı geçitlerinde rölyefler bulunmaktadır. Rölyeflerde insan figürleri, birtakım yaratıklar ve hayvan figürleri yer almaktadır. Özellikle figürler arasında bulunan boğa adam tasvirinin kötülüklere karşı koruyucu işlevi olduğu düşünülmektedir (Garrison, 2009: 13). Binanın

kuzeydoğu kenarındaki büyük sütunlu giriş (portiko) 53.65 x 9.60 m. boyutlarındadır. Girişin arka ve yan duvarları 46 cm. genişliğinde ve 44 cm. yükseklikte beyaz bir taş bankla kaplanmıştır (Stronach, 1978: 66). 32.10 m. uzunluğundaki güneybatı giriş, uzun girişten, yaklaşık 20 m. kısadır. Bu girişteki döşeme daha iyi durumdadır ve iki siyah sütun kısmen daha iyi korunmuştur. Her sütun çift basamaklı kare temel, düz bir dışbükey halka şeklinde kabartma ve kabartmanın üzerinde ince bir dışbükey pervaz içermektedir (Stronach, 1978: 66). Sütun başlıkları sırt sırta dayanmış hayvanlarla dekore edilmiştir. 1950 yılında yapılan değişik sütun başlıklarıyla girişlerdeki sütunların pendant-yaprağı tipinde küçük bir siyah taş sütun başlığı içerdiği belirlenmiştir. Bu taş güneybatı girişte bulunmuş olmasına rağmen bu duvarlar gibi sütunlar da muhtemelen 6.50 m. yüksekliğe ulaşmıştır (Stronach, 1978: 68). Zeminin altındaki ilk sütun kaidesi 1.43 x 1.43 x 0.47 m., ikincisi ise 1.24 x 1.24 x 0.36 m. ölçüsündedir. Halka şeklindeki kabartma 22 cm. yüksekliktedir. Kabartma dışbükey diskin ortasında simetrik olarak şekillendirilmiştir. Açılan araştırma hendeklerinde Herzfeld her biri siyah taştan yapılmış ve ana salona bağlanan 4 ayrı tip oyma sütun başlığı ortaya çıkarmıştır. Söz konusu sütun başlığı formları, bir melez, boynuzlu ve sorguçlu aslan, aslan benzeri bir yaratık (belki gerçek bir aslan), bir boğa ve bir at olarak biçimlendirilmiştir. Herzfeld at şeklindeki sütun başlığının ünik olduğunu belirtmiştir (Stronach, 1978: 61). Salonun dört siyah taş kapı geçidi her duvarın orta noktasını belirlemiştir. Planda güneydoğu giriş özgündür. Giriş 2.06 m. genişlikte ve 1.62 m. derinliktedir. Kuzeydoğu kapısı diğer üç kapıya benzerdir. Son birleşim zemini ağırlıklı olarak devetüyü rengindeki taşlardan oluşmaktadır. Bu zemin salonun altına ve her sütunlu girişin dış sınırlarına uzanmaktadır. Bu döşemenin blokları 48 cm. ve altındaki harç tabakası yaklaşık 15 cm. kalınlıktadır. Söz konusu harç tabakasının altında derinliği bilinmeyen çakıllı bir toprakaltı tabaka yer almaktadır (Stronach, 1978: 63).

Büyük Cyrus'un Meskûn Sarayı ya da Özel Sarayı olarak da bilinen P Sarayı 76 x 42 m. boyutlarındadır. Akhaemenid yapılarında olan denge ve simetriden yoksundur (Stronach, 1978: 78). Plan itibariyle 5 sıra halinde 6 sütundan oluşan dikdörtgen bir salon içermektedir. Salonun karşısında 2 sıra halinde 20 sütunuyla uzun bir sütunlu giriş (portiko) ve 2 sıra halinde 12 sütunuyla kısa, döşeli olmayan bir sütunlu giriş (portiko) söz konusudur. Sütunlu salonun içi 31.10 x 22.10 m. boyutlarındadır. Salonun her ucundaki döşemede beş kerpiç iskele için alan vardır ve yine her köşede ince bir dört köşeli duvara bitişik sütun mevcuttur (Stronach, 1978: 79). Her 6 sütun sırasındaki sütun kaideleri arasında 2.35 m. lik ara vardır. Bir sıradan diğerine sütun kaidelerini 2.65 m. lik boşluk bölmektedir. Taş kaideler çift kaidelerden ve bir yatay yivli kabartmadan oluşmaktadır. Siyah ve beyaz alçak kaidede her siyah taş döşeme üzerinde 17 cm. yüksekliğe ulaşan devetüyü temel kaidesi üzerinde yükselmektedir. Bir örnekte beyaz taş hem iki kaidenin kalan kısmını hem de yivli kabartmayı içermektedir. Bununla birlikte bir kural olarak,

kabartma alçak sütun gövdesine iliştirilmiştir. Kabartma ve kaidenin üst kısmı arasındaki bölünme dairesel bir eklemeyle belirlenmektedir (Stronach, 1978: 80).

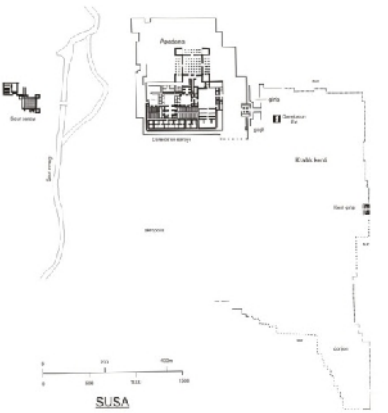

Çizim-6: Pasargadae Mimari Planı ve Apadanası

(Roaf, 1996: 212)

Susa'daki saray ve apadana Kerkhah düzlüğüne bakan yapay bir teras üzerinde inşa edilmiştir (Unvala, 1929: 230). Apadananın bulunduğu yapı kompleksi, bir saray, bir kabul salonu, salona ulaşımı sağlayan anıtsal kapı ve Kraliyet Şehri höyüğü üzerinde "Propylaeum" olarak adlandırılan kapalı bir geçidi içeren Darius'un (M.Ö. 550-486) sarayı gibi yapılardan oluşmaktadır. Apadana 12 hektarlık bir platform üzerinde 5 hektarlık bir alanı kaplamaktadır. Bu alana ulaşım her iki kıyıda iki sütunla iki portikodan ve iki salondan oluşan kare planlı 24 m. ölçüsünde anıtsal bir geçitten sağlanmıştır. Yapının inşaasına Darius tarafından başlanmış ve Xerxes tarafından tamamlanmıştır. Burada Darius tarafından başlanan ve Xerxes tarafından tamamlanan bir hypostyl merkezi salonla kare bir yapı yer almaktadır (Jean Perrot vd., 1999: 158-177). Kral dairesinin kuzeyinde Darius'un yapımını başlattığı Artexerxes II'nin tamamladığı kare planlı adapadana üç kenardan çevrili açık bir alan üzerinde yükseltilmiştir. Her kenarda 109 m. ölçüsünde olan bina, plan ve boyut açısından Persepolis'tekine oldukça benzerdir. 58 m. boyutunda orta bir salon ve her yandan 6 x 6 sütun bulunmaktadır. Üç açık kenarda 2 sıra halinde 6 sütunla bir portiko ve merdivenleri içeren açılarda kare salonlar yer almaktadır. Güney kısmının planı belirsizdir. Sütun kaideleri ve sütunlar, etkileyici taş kaidelere oturtulmuş olup taş yapımıdır. Kabul salonunun büyük yapısında iç

falanksı oluşturan 36 sütun dışında 21 sütunun da yeri belirlenmiştir. İlk sırada soldan 3. ve 4. sütunların kaideleri ve kuzeyden ikinci sıralar Artaxerxes II Mnemon'un üç dilde çiviyazısıyla kaydedilmiştir*: "(Bu yüzden), Artaxerxes, büyük kral, krallar kralı, yerin kralı, dünyanın kralı, kral Darius II'nin oğlu, kral Artaxerxes II'nin Darius oğlu, kral Artaxerxes'in Artaxerxes oğlunun oğlu, kral Darius I'in Xerxes oğlunun oğlu, Akhaemenid Hypastes'in Darius oğlunun oğlu. Bu apadanayı benim atam Darius I yaptırmıştı. Sonra büyükbabam Artaxerxes I'in hâkimiyetinde yangında yandı. Ahuramazda, Anahita ve Mithra' nın isteğine göre, bu apadanayı yeniden yaptırdım. Ahuramazda, Anahita ve Mithra beni tüm düşmanlardan korur ve bu yaptırdığımı ne yıkar ne de zarar verir."* Salonun 36 kaidesi masif kalker kare bloklardan yapılmıştır (Unvala, 1929: 230). Bu bloklar 2.44 x 2.44 m. ve 1.50 m yüksekliktedir; bu ölçülerin bazen bir ya da iki metre değişebildiği belirtilmiştir (Unvala, 1929: 231).

Çizim-7: Susa Mimari Planı ve Apadanası

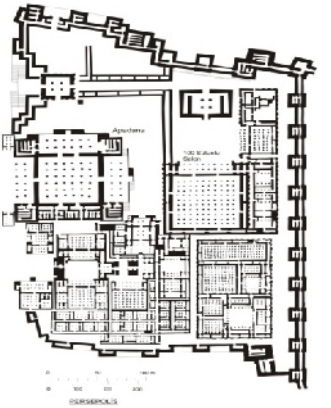
(Roaf, 1996: 213)

Darius, Persepolis'te büyük bir kabul salonu (apadana) ve bir kışlık konaktan (tachara) oluşan muhteşem bir saray dikmiştir. Persepolis, yaşam bölümleri, küçük açık bir salon oluşumuna uzanan güzel bir merdiven ve Artaxerxes I (M.Ö. 464-425) tarafından tamamlanan "100 Sütunlu Saray/Sütun Sarayı" olarak adlandırılan ikinci bir kabul salonu ile bir saray eklenerek Xerxes I (M.Ö. 485-465) tarafından genişletilmiştir (Dimand, 1935: 76). Terastaki yapılar, tüm kompleksin en etkileyici binası olan Apadana'ya uzanan Xerxes Kapısı'ndan yapılara ulaşan merdivenden

ilerlemektedir. Sonra Schmidt tarafından Darius'un Hazinesi ve Xerxes'in yeni bir hazinesi olarak yorumlanan Konsey Salonu'nu Taht Salonu takip etmektedir (Porada, 1955: 217).

Xerxes Kapısı'nın güneyinde terasın üzerinde Apadana ya da Darius'un Kabul Salonu'nun (C) sütun kalıntıları bulunmaktadır. Orijinal haliyle bu binanın 72 sütunu vardır. 1627 yılında yapılan çalışmalar sırasında 25 sütunun ayakta olduğu belirlenmiştir ancak şuan geriye sadece 13 tanesi kalmıştır. Apadananın Xerxes ismini içeren bir yazıtı olmasına rağmen, binanın yapımı muhtemelen Darius tarafından başlatılmış ve Xerxes tarafından tamamlanmıştır (Stott, 1938: 68). Salon her kenarda 60 m uzunluktadır. Her sütun kare bir sütun başlığı ve halka şeklinde kabartma ile 19 m. yüksekliktedir. Sütunlar geniş ve ağır tavanın ağırlığını taşımaktadır. Sütunların tepeleri iki başlı boğa, aslan ve kartal gibi hayvan heykellerinden yapılmıştır. Bu mekânın batıda, kuzeyde ve doğuda olmak üzere, 2 sıra halinde toplam 12 sütundan oluşan üç dikdörtgen verandası bulunmaktadır. Salonun güneyinde depolama için çok sayıda oda yapılmıştır. Apadananın dışarı bakan dört köşesinde dört kule yapılmıştır. Duvarlar çini ile kaplıdır ve aslan, boğa ve çiçek figürleriyle dekore edilmiştir. Darius'un ismi işlenmiş ve imparatorluğunun detayları sarayın dört köşesindeki temellerde gömülü olan taş kutulara yerleştirilen altın ve gümüş plakalar üzerine yazılmıştır. İki Pers stilinde simetrik merdiven apadananın kuzey ve doğu köşelerine zeminde bir değişiklik oluşması için yerleştirilmiştir. Sarayın dış cephesinde kralın elit muhafızları olan ölümsüz yaratıkların resimleri kabartma halinde işlenmiştir (Scmidth, 1951: 70-107).

Apadananın hemen doğusunda "100 Sütunlu Salon", "Taht Salonu" ya da İmparatorluk Ordusu'nun Onur Salonu olarak adlandırılan yapı yer almaktadır. 70 m. (yarda) uzunlukta her dört köşede iki kapı geçidi bulunmaktadır. Doğu kapı pervazlarında ve batı kenarlarda, iyi ve kötünün ihtilafının sembolü olan, bir canavarla savaşan Pers kralı figürleri rölyef halinde betimlenmiştir. Canavarlar vahşi boğa, aslan, kanatlı aslan ve akrep kuyruklu karışık bir yaratığı içermektedir. Kuzey ve güney girişlerin kapı pervazları daha büyüktür ve üzerinde ulusların imparatorunu temsil eden 28 figürle desteklenmiş büyük bir tahtta oturan kral rölyefi bulunmaktadır. Bu figürlerin her biri kollarını başlarının üzerine kaldırmış tahtı yukarı tutar şekilde betimlenmiştir. Diğer rölyefler Ahuramazda'nın etrafında dönen kanatlı diskinden önce kralların dikildiği bir tahttan aşağıya altı sıra halinde bir geçidi içermektedir. Bazı rölyeflerde oturan ve dikilen kral olarak iki figür bulunmaktadır. Bunlar Darius ve Xerxes'i temsil etmektedir. Bu büyük binanın çatısı 10 sıra halinde 10 sütunla, toplamda 100 sütunla desteklenmiştir. Kaideler hala bozulan kil, kırık taş kümesi ve yıllar boyunca burada biriktirilen diğer yıkıntılar arasında görülebilmektedir. Darius'un Apadanası gibi bu bina da bir kabul salonudur (Scmidth, 1951: 129).

Çizim-8: Persepolis Mimari Plan, Apadanası ve Sütunlu Salonu

(Porada, 1955: 149)

İran Azerbaycanı Sütunlu Salonları ve Apadanaları

İran'daki salon yapıları haricinde İran Azerbaycanı'nda Urartu döneminde yerleşim görmüş olan merkezlerden Bastam, Arin-Berd ve Armavir-Blur yerleşimlerinde de sütunlu salon örneklerine rastlanmıştır.

Bastam'da yapılmış olan arkeolojik kazı çalışmalarında Salon Yapısı, Kuzey kapısı ve Doğu Yapısı olarak adlandırılan bölümde sütunlu salonlar ortaya çıkarılmıştır. Bastam yerleşmesinin kuzey yapısının doğu kısmındaki, hafirleri tarafından "Hallenbau" olarak adlandırılan "Salon Yapısı" Bastam'ın en eski (M.Ö. 8. yy.) Urartu yapısı olarak bilinir. İlk evresinde ahır olarak kullanılan ve II. Rusa'dan (M.Ö. 685-645) önce yapılan bu yapının açık olan çevresine daha sonra M.Ö. 7. yüzyılda "Büyük Salon" eklenmiştir (Gündüz, 1994: 85; Kroll, 1972: 294). Bastam' da şimdiye kadar tek bina olan bu salon Urartu döneminden kalmıştır. Büyük Salon Binası'na ait ek yapılar da (Oda 1-7) ortaya çıkarılmıştır (Kroll, 1979: 112). Bunlardan 6 no'lu oda da çok sayıda pithosun ele geçmesi burasının bir kiler olarak kullanılmış olabileceğini düşündürmüştür (Kroll, 1979: 112). Ayrıca 1-7 nolu odaların bulunduğu alanların hayvan kemiklerinin konduğu yer olarak kullanıldığı da belirtilmiştir (Kroll, 1979: 95).

Ayrıca Kuzey kapısının 21 m. doğusunda bir salon yapısı rapor edilmiştir. Yapının güney cephesinde iki rizalit arasında 3.30 m. genişliğinde bir açıklık binaya girişi sağlar. Girişin batısında 7.30 m. uzunlukta ve 4 m. genişlikte bir oda bulunmaktadır. Bir diğer oda da 7.20 m uzunluğunda ve 5.10 m genişliğinde olup kare planlı girişin kuzeyinde yer almaktadır. 6.00 m. uzunlukta ve 4.00 m. genişliğinde olan batıdaki oda ile bağlantılı kapıya, 6.00 m uzunlukta ve 2.00 m. genişlikte odalar ile ulaşılmaktadır. Kare giriş alanına 1 ve 7 nolu odalar eklenmiştir. Bunlardan 7 nolu oda 10.50x7.00 m. ölçülerindedir. 7 nolu oda kendi içerisinde birden fazla odaya da ayrılmıştır (Kleiss, 1979: 34). Bu mekânın çatısı iki sıra halinde 7 adet ahşap sütun kaidesi üzerine yerleştirilmiştir. Bu salonun da duvarlarının iki uzun kenarına dar sekiler yapılmıştır. Kaidelerin kendi temelleri vardır. Kaidelerin çevresinde süslemeler söz konusudur (Kleiss, 1979: 37). Ele geçen seramik parçalarından yola çıkılarak binanın 7. yüzyılda kurulmuş olabileceği belirtilmiştir. 7. yüzyıl boyunca ilk olarak salon, sonra bina içinde Rusa-i.URU.TUR Urartu kale binasının bazı yapıları da eklenmiştir. Depo kısmında Med seramiklerinin bulunması salon yapısının Medler tarafından da kullanıldığını da göstermektedir. Salon şimdiye kadar Bastam alanında en eski ve mimari açıdan en önemli yapıdır. Ayrıca Urartular'ın Bastam alanını da işgal eden Medler'in halefliğini göstermesi açısından da önem arz eder (Kleiss, 1979: 37).

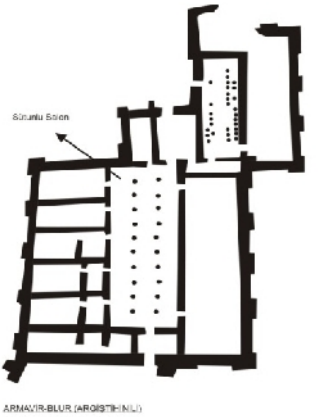
Aşağı Kale'nin 365 m. doğusunda bulunan Doğu Yapısı, 162 x 130 m. ölçülerindedir. Burada tespit edilmiş olan salonun uzunluğu 47.00 m. dir. Genişliği güneyden kuzeye 9.30 m. ve 9.50 m. dir. Ayrıca salonun nefinde 1 m. genişlikte ve salonun dış duvarının kuzey ucunda 88˚ açıyla dikilen 1.10 m. genişlikte bir giriş bulunmuştur. 9. 50 m. uzunlukta ve 3.20 m. genişlikte salonun kuzey giriş salonu, 1.20 m. genişlikte kapıyla Doğu Yapısı'nın iç alanına girmektedir. Salonun dış duvarlarında, her iki 2.40 m. lik koridorun dış duvarlarında, 40 cm. genişlikte ve 20 cm. yükseklikte banklar bulunmaktadır (Kroll, 1988: 93).

Çizim-9: Bastam Genel Mimari Plan ve Sütunlu Salonlar

(Kleiss, 1979: 14; Kroll, 1972: 294)

Armavir-Blur'da kalenin batı tarafında Akhaemenid döneme (M.Ö. 550-330) ait yapılar ortaya çıkarılmıştır. Bu yapılar kalenin batı kısmında 21 sütunlu bir salonla temsil edilmektedir. Burada bulunan sütunların kaideleri iki gruba ayrılmaktadır. İlk grup, altta işlenmemiş taş bloğuyla bazalttan yapılan Urartu tipi kaideleri kapsamaktadır. Bu blok zemine gömülürken, 40 cm. yükseklikteki kaidenin silindirik bölümü yüzeyin üstünde kalmıştır. İkinci tip Oshakan'da silindirik tüf formundan yapılanlara benzer konik formlu kaideleri kapsamaktadır. Aynı zamanda sütunlu salonun kalenin girişine inşa edildiği ve 21 sütunu olduğu da ifade edilmiştir (Ter-Martirossov, 2001: 156).

Çizim-10: Armavir-Blur (Argiştihinili) Mimari Planı ve Sütunlu Salon

(Martirosjan, 1974: 49)

Arin-Berd'te 1952-1956 yılları arasında yapılan kazılarda taş kaideler üzerinde 30 ahşap sütunla desteklenmiş büyük bir salonu -apadana- içeren bir dizi odadan oluşan bir kompleks ortaya çıkarılmıştır (Francovich, 1966: 219). Apadananın yerinde orijinalinde 12 sütunuyla Urartu Haldi Tapınağı'na ait bir galeri bulunduğu düşünülmüştür (Ter-Martirossov, 2001: 157). Ayrıca 5. yüzyılda galeriye bir apadana yaratmak için 18 sütunlu bir salon eklendiği önerilmiştir. Bununla birlikte apadanaya bitişik alanda 1999 yılında yapılan araştırma daha komplike bir konum ortaya çıkarmıştır. Urartu kültür katmanı daha derin tabakalıdır. Bu nedenle Urartu yapılarının zemin seviyesi, 12 sütunlu galerinin zemininden 120 cm. daha alçaktır. Statigrafik çalışma şunu göstermiştir: Urartu kültür katmanı, Urartu zemininin üzerinde yeni bir 40 cm. lik kil dolgulu zemin ile kaplanmıştır. Burada, kazılar 12 sütunlu galerinin duvarının altında taş döşeli kalın bir taş tabaka, zeminin bölümünü ortaya çıkarmıştır (Ter-Martirossov, 2001: 157). Ayrıca taş döşeli zemin boyunca dikilen üç büyük silindirik formda sütun kaidesi ortaya çıkarılmıştır. Daha sonra bu yapı başka bir kil dolgulu zemin ile kaplanmıştır. 12 sütunlu galerinin duvarları bu zeminin üzerine dikilmiştir. Ancak daha sonra apadana duvarları eklenmiştir. Bu nedenle söz konusu alan ilk olarak Urartu Haldi Tapınağı için yerleşim görmüştür. Sonrasında açıkça 6. yüzyılda kaldırım ve sütunlarıyla bir yapı tapınağın yanında kurulmuştur. Arin-Berd'teki (Erebuni) 12 sütunlu galerinin yapısı ayrıca M.Ö. 5. yüzyılda 18. satraplık merkezi haline dönüşmesi ile de ilişkilidir.

Apadana inşaasının M.Ö. 4. yüzyıl ortalarına tarihlendiği düşünülmektedir (Ter-Martirossov, 2001: 157).

Çizim-11: Arin-Berd (Erebuni) Mimari Planı ve Sütunlu Salon

(Oganesian, 1973: 10)

Erken dönemlerde inşa edilen iki ya da daha fazla sütun sırasına sahip olan dikdörtgen planlı salonlar arşiv, ahır ve kamu binalarında depolama alanı olarak kullanım görmüştür. Özellikle Bastam'daki sitadel kapısına yakın inşa edilen yapının kapı güvenliğinden sorumlu kişilerin ve atların barınması; ayrıca şehre gelen kişilerin ve tüccarların kontrol noktası olması açısından kullanım gördüğü düşünülmektedir (Liverani, 2011: 101). Daha geç dönemlerde salonların yoğunlukla siyasi (törensel) ve dinsel amaçlar doğrultusunda kullanıldığı söylenebilir. Nitekim Godin Tepe sütunlu salon yapısında kuzey duvarındaki bankın altında bir tahtın olması ve tahtın önünde bir tuğla ocağın olması dinsel amaçlı kullanım gördüğü ihtimalini akla getirmektedir. Ayrıca Hasanlu, Baba Can, Nuş-i Can ve Tepe Özbaki gibi yerleşimlerde duvarlarda bulunan bankların ya da nişlerin misafirler, yüksek rütbeli memurlar ve saray mensubu kişiler tarafından kullanıldığı düşünülmektedir (Razmjou, 2005: 293). Bu doğrultuda salonlar halk tabakasından ziyade üst düzey yöneticiler ve bunlara hizmet eden kişiler tarafından kullanılmış olmalıdır. Mimari anlamda malzeme ve işlevsellik açısından kendine özgü farklılıklar söz konusudur. Salonlarda zaman içerisinde homojen taş döşeme ve güçlü kolonların olması; ikinci bir yapı katı ya da terası destekleyen salonun tamamen kaplandığını göstermektedir. Herhangi bir iç döşeme öğesinin olmaması depolama alanı ya da meskun alan olarak

kullanıldığını işaret etmektedir. Zamanla anıtsallık ve simetri açısından kaygılar artmış ve meskun alan, arşiv, ahır ve kamu alanlarında depolama yeri gibi sıradan kullanımlardan ziyade törensel işleve doğru bir ilerleme kaydedilmiştir. Sütunlu salon yapılarının boyutları ve ulaştıkları zirve noktası; kronolojiye ve politik yapılara, lokal krallık ya da yöneticilerin yaptığı salonlardan daha büyük salonlar inşa eden devletlere göre farklılık göstermektedir (Liverani, 2011: 101).

Sonuç

Sonuç olarak sütunlu salon yapıları ilk kez İran coğrafyasında Demir Çağ I-II döneminde Hasanlu yerleşiminde görülmüştür. Sütunlu salon geleneği M.Ö. 9. yüzyıl ve sonrasında diğer bir deyişle Med döneminde Baba Can, Godin Tepe, Nuş-i Can ve Tepe Özbaki yerleşimlerinde devam etmiştir ve bu yapılar müstahkem kaleler içerisinde inşa edilmiştir. 6. yüzyıldan sonrasına ait örnekler ise gelişmiş mimari düzenleriyle Pasargadae, Persepolis ve Susa'daki Akhaemenid dönem apadanalarıyla temsil edilmektedir ve bu yapılar saray kompleksleri içerisinde yer almaktadır. Urartu döneminde iskan görmüş merkezlerde bulunan salonların inşaasında İran sanatından etkilenme söz konusudur. Sütunlu salonların ya da apadanaların orijininin Kuzeybatı İran mimari geleneğinde incelenmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Çilingiroğlu, Altan, "Urartu Apadanasının Kökeni", Anadolu Araştırmaları VI, 1978: 97-106.

David, R.-David, A. E., A Biographical Dictionary of Ancient Eygpt, London, 2003.

Dyson, R. H. Jr., "The Architecture of Hasanlu: Periods I to IV", American Journal of Archeology 81/4, 1977: 548-552.

Francovich, G. De, Problems of Achaemenid Architecture", East and West 16/3-4, 1966: 201-261.

Garrison, M. A., "Visual Representation of the Divine and the Numinuous in Early Achaemenid Iran: Old Problems, New Directions", Iconography of Deities and Demons, Trinity University, San Antonio, TX, 2009: 1-79.

Ghadim, İ. F., "İran ve Anadolu Apadanaları", Tarih Boyunca Saray, Hayatı ve Teşkilatı, İstanbul, 2006: 25-32.

Goff, Clare, "Excavations at Baba Jan, 1967: Second Preliminary Report", Iran 7, 1969: 115-130.

Gündüz, Serhan, "Urartu Askeri Mimarisi", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Bilim Dalı, İzmir, 1994.

Kleiss, Wolfram, "Architektur", Bastam I: Ausgrabungen in den Urartäischen Anlagen 1972-1975 (Ed.: W. Kleiss), Berlin, 1979: 11-98.

Kroll, S. E., "Excavations at Bastam Iran", Archaeology XXV-4 (Çev. William G. Doty), 1972: 292-297.

Kroll, S. E., "Grabunsbericht", Bastam I: Ausgrabungen in den Urartäischen Anlagen 1972-1975, (Ed. W. Kleiss), Berlin. 1979: 99-113.

Kroll, S. E., "Grabunsbericht", Bastam II: Ausgrabungen in den Urartaischen Anlagen 1977-1978 (Ed.: W. Kleiss), Berlin. 1988: 75-106.

Liverani, Mario, "The Pillared Hall of Neo-Hittite Melid: A New Link in the Development of An Architectural Type", Monografie di Mesopotamia XVI, 2011: 91-112.

Madjidzadeh, Youssef, The Third Season of Excavation at Ozbaki, Iranian Cultural Heritage Organization, 2003.

Martirosjan, A. A., Argištiɲinili, AN ASSR, Erivan, 1974.

Oganesian, K. L., The Wall Paintings of Erebuni, Erivan, 1973.

Perrot, J.-Ladiray, D.- Vallat, F., "The Propylaeum of The Palace of Darius at Susa", The Iranian World Essays on Iranian Art and Archaeology, 1999: 158-177.

Porada, Edith, "Untitled", Artibus Asiae 18/2, 1955: 216-219.

Razmjou, Shahrokh, "In Search of the Lost Median Art", Iranica Antiqua XL, 2005: 271-314.

Roaf, Michael, Mezopotamya ve Eski Yakındoğu, İstanbul, 1996.

Scmidth, E. F., Persepolis I: Structures, Reliefs, Inscriptions, The University of Chicago Oriental Institute Publications, Chicago, 1953.

Stronach, David, "The Site and the Excavations Palace", Pasargadae: A Report on the Excavations Conducted by the British Institute of Persian Studies from 1961-1963, 1978: 8-167.

Stronach, David, "Tepe Nush-i Jan: The Median Settlement", Cambridge Ancient History of Iran II, 1985: 832-837.

Stronach, David, "Median Archaeology", Encyclopaedia Iranica II, 1987: 288-296.

Stronach, David, "Independent Media: Archaeological Notes From The Homeland", Continuity of Empire (?) Assyria, Media, Persia, History of The Ancient Near East/Monographs, 2003: 233-248.

Stronach, David- Roaf, Michael, "Excavations at Tepe Nush-i Jan, Part I. A Third Interim Report", Iran 16, 1978: 1-25.

Ter-Martirossov, I. F., "The Typology of the Columnar Structures of Armenia in the Achamenid Period", The Royal Palace Institution in the First Millenium Regional Development and Cultural Interchange Between East and West, Menographs of the Danish Institute at Athens, 4, Athens, 2001: 155-162.

Tourovets, Alexandre, "Some Reflexions About The Relation Between The Architecture of Northwestern Iran and Urartu. The Layout of The Central Temple of Nush-i Djan", Iranica Antiqua XL, 2005: 359-370.

Unvala, J. M., "The Palace of Darius The Great and The Apadana of Artaxerxes II in Susa", Bulletin of the School Oriental Studies, University of London 5/2, 1929: 229-232.

Young, T. C. Jr., "Thoughts on the Architecture of Hasanlu IV", Iranica Antiqua 6, 1966: 48-71.

Young, T. C. Jr., Excavations at Godintepe: First Progress Report, The Royal Ontario Museum, Toronto, 1969.

Young, T. C. Jr., "Godin Tepe", Iran X, 1972: 184-186.

http://www.iranica.com/articles/pasargadae, Erişim: 15.02.2011.